SIYOSIY YETAKCHILIK VA ELITA NAZARIYASI

O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi

"Islom iqtisodiyoti va xalqaro munosabatlar"ta'lim yo'nalishi

1-bosqich talabasi Nurmuhammadova Elnoza

+998 90 106 50 07

Annotatsiya: *Ushbu maqolada siyosiy yetakchilik va elita nazariyasining shakllanishi, rivojlanishi hamda zamonaviy siyosiy jarayonlardagi o'rni tahlil qilingan. Tadqiqotda klassik elita nazariyasi vakillari — Vilfredo Pareto, Gaetano Moska va Robert Mixels qarashlari yoritilib, ularning siyosiy hokimiyat va boshqaruv haqidagi konsepsiyalari ilmiy jihatdan tahlil etilgan. Shuningdek, Robert Dalning pluralistik elita nazariyasi hamda Maks Veberning legitim liderlik modellari asosida siyosiy yetakchilikning mohiyati ochib berilgan. Maqolada siyosiy yetakchining jamiyatdagi integratsion, strategik, kommunikativ va safarbar etuvchi funksiyalari ko'rsatilib, elita rekrutatsiyasining ochiq va yopiq tizimlari haqida ham fikr yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *siyosiy elita, siyosiy yetakchilik, legitimlik, xarizmatik liderlik, elitalar sirkulyatsiyasi, oligarkiya, pluralizm, siyosiy tizim.*

Аннотация: *В данной статье анализируются формирование, развитие и значение теории политического лидерства и элит в современной политической системе. Рассматриваются взгляды представителей классической теории элит — Вильфредо Парето, Гаэтано Моска и Роберта Михельса, а также их концепции политической власти и управления обществом. Особое внимание уделено плюралистической теории элит Роберта Даля и моделям легитимного лидерства Макса Вебера. В статье раскрывается сущность политического лидерства, его интегративные, стратегические, мобилизационные и коммуникативные функции. Также рассматриваются открытые и закрытые механизмы рекрутирования политических элит.*

Ключевые слова: *политическая элита, политическое лидерство, легитимность, харизматическое лидерство, циркуляция элит, олигархия, плюрализм, политическая система.*

Annotation: *This article analyzes the formation, development, and significance of political leadership and elite theory in modern political systems. The study examines the ideas of classical elite theorists such as Vilfredo Pareto, Gaetano Mosca, and Robert Michels, focusing on their concepts of political power and governance. The article also explores Robert Dahl's pluralist theory of elites and Max Weber's models of legitimate leadership. Furthermore, the essence of political leadership and its integrative, strategic, mobilizing, and communicative functions are discussed. Special attention is given to the open and closed systems of elite recruitment and their role in ensuring political stability.*

Keywords: *political elite, political leadership, legitimacy, charismatic leadership, circulation of elites, oligarchy, pluralism, political system.*

Siyosiy sotsiologiya va siyosatshunoslikning eng markaziy mavzularidan biri — jamiyatni kim, qanday va nima sababdan boshqarishi muammosidir. "Elita" so‘zi fransuzcha elite — "saralangan", "eng yaxshi" yoki "sarasi" degan ma’nolarni anglatadi. Siyosiy elita — bu davlat va jamiyat miqyosida strategik qarorlar qabul qilish huquqi va real hokimiyatga ega bo‘lgan, siyosiy ta’sir doirasi yuqori bo‘lgan ijtimoiy qatlamdir.

Elita nazariyalarining shakllanishi qadimgi dunyo falsafasiga, xususan, Platonning "faylasuflar hokimiyati" g‘oyasi va Aristotelning aristokratiya haqidagi qarashlariga borib taqalsa-da, zamonaviy ilmiy kontseptsiya XIX asr oxiri va XX asr boshlarida italyan sotsiologiya maktabi vakillari tomonidan tizimlashtirilgan. Elita mavjudligining fundamental sababi — jamiyatdagi resurslarning (tabiiy, iqtisodiy, intellektual va tashkiliy) ob’ektiv ravishda notekis taqsimlanishidir.

Klassik elita nazariyasining uchta yirik namoyandasi mavjud bo‘lib, ular har qanday jamiyatda, hatto eng demokratik tizimlarda ham baribir ozchilik ko‘pchilikni boshqarishini sotsiologik va empirik dalillar orqali isbotlashga harakat qilishgan:

Vilfredo Pareto (1848–1923): Uning fikricha, elita tarkibi doimiy harakatda va yangilanishda bo‘ladi. Pareto buni "elitalar sirkulyatsiyasi" (aylanishi) deb atagan. U elitani ikki yetakchi psixologik toifaga ajratgan: "Arslonlar" (konservatorlar, barqarorlik tarafdorlari, muammolarni kuch bilan hal qilishga moyil qatlam) va "Tulkilar" (moslashuvchan, reformator, manipulyatsiyaga usta, diplomatik yo‘llarni afzal ko‘ruvchilar). Jamiyatda hokimiyat almashinuvi sherlarning o‘rnini tulkilar, yoki aksincha, tulkilarning o‘rnini sherlar egallashi orqali sodir bo‘ladi.

Gaetano Moska (1858–1941): Moska har qanday jamiyat muqarrar ravishda ikki sinfga bo‘linishini ta’kidlaydi: boshqaruvchilar (siyosiy sinf) va boshqariluvchilar. Siyosiy sinf doimo ozchilikni tashkil etadi, ammo ularning kuchi va ustunligi yuqori darajada uyushgan (tashkil etilgan) guruh ekanligidadir. Tarqoq ko‘pchilik tashkil etilgan ozchilikka qarshi tura olmaydi.

Robert Mixels (1876–1936): Siyosiy partiyalar faoliyatini o‘rganib, o‘zining mashhur "Oligarxiyaning temir qonuni"ni yaratdi. Unga ko‘ra, har qanday demokratik tashkilot yoki jamiyat o‘z faoliyatini samarali yuritishi uchun muqarrar ravishda professional apparat va rahbarlar guruhini shakllantiradi. Vaqt o‘tishi bilan ushbu rahbarlar guruhi oddiy a’zolardan uzoqlashib, o‘z hokimiyatini saqlab qolishga intiluvchi yopiq elitaga (oligarxiyaga) aylanadi.

XX asrning ikkinchi yarmiga kelib, klassik monolitik elita qarashlari o‘rniga g‘arb sotsiologiyasida yangi, plyuralistik va strukturaviy modellar kirib keldi:

Pluralistik elita nazariyasi (Robert Dal): Zamonaviy demokratik davlatlarda yagona, mutloq va yaxlit elita mavjud emas. Buning o‘rniga jamiyatda turli sohalar (biznes, kasb-hunar ittifoqlari, madaniyat, ommaviy axborot vositalari va siyosat) bo‘yicha tarqalgan ko‘plab elitalar raqobatlashadi. Hokimiyat — bu yagona guruhning tazyiqi emas, balki ushbu ko‘plab elitalar (poliarxiya) o‘rtasidagi kelishuv va kompromiss natijasidir.

Siyosiy yetakchilik — bu muayyan shaxs yoki shaxslar guruhining jamiyat, davlat yoki tashkilot faoliyatini umumiy maqsadlarga yo‘naltirish, aholini safarbar

etish borasidagi qonuniy (legitim) va barqaror ta’sir ko‘rsatish qobiliyatidir. Yetakchi — elitaning eng yuqori, eng ko‘zga ko‘ringan va yakuniy qaror qabul qiluvchi sub’ektidir.

Siyosiy yetakchilik ob’ektiv ijtimoiy ehtiyojdan kelib chiqadi. Jamiyat o‘z ichki ziddiyatlarini hal qilish, inqirozli vaziyatlardan minimal talofatlar bilan chiqish va milliy integratsiyani ta’minlash uchun doimo kuchli irodaga va strategik tasavvurga ega bo‘lgan yetakchiga ehtiyoj sezadi.

Nemis sotsiologi va iqtisodchisi Maks Veber siyosiy yetakchilar o‘z hokimiyatini qanday qilib xalq tomonidan tan olingan (legitim) holatga keltirishini tushuntiruvchi 3 ta fundamental modelni taklif etgan:

An’anaviy (Traditsion) liderlik: Bu turdagi liderlik asrlar davomida shakllangan urf-odatlar, an’analar va hokimiyatning meros bo‘lib o‘tish qonuniyatlariga asoslanadi. Bunga yaqqol misol sifatida mutloq va konstitutsiyaviy monarxlar, sultonlar va qabila boshliqlarini keltirish mumkin.

Xarizmatik liderlik: Etakchining favqulodda, g‘ayritabiiy, o‘ta jozibador shaxsiy fazilatlariga yoki uning "ilohiy" iqtidoriga bo‘lgan mutloq ishonchga asoslanadi. Inqiroz davrlarida ko‘proq namoyon bo‘ladi. Tarixiy misollar: Napoleon Bonapart, Mahatma Gandi, Nelson Mandela, Vladimir Lenin.

Ratsional-huquqiy liderlik: Shaxsning o‘ziga emas, balki jamiyatda o‘rnatilgan qonuniy tartib-qoidalarga, huquqiy normalarga va demokratik protseduralarga ishoniladi. Lider ochiq va adolatli saylovlar orqali ma’lum bir muddatga davlat rahbari etib saylanadi (Masalan, zamonaviy demokratik davlatlar prezidentlari va bosh vazirlari).

Siyosiy yetakchi jamiyat hayotida shunchaki ma’murchilik qiluvchi shaxs emas, balki tizimni harakatlantiruvchi va muvozanatda saqlovchi asosiy kuchdir. Uning funksiyalariga quyidagilar kiradi:

Integratsiya va konsolidatsiya: Turli ijtimoiy qatlamlar, sinflar va etnik guruhlarni yagona milliy manfactive umumiy g‘oya atrofida birlashtirish.

Dasturiy-strategik funksiya: Jamiyat rivojlanishining uzoq va yaqin muddatli strategik maqsadlarini belgilash, tizimli islohotlar dasturini ishlab chiqish.

Mobilizatsiya (Safarbar etish): Aholini yoki mavjud iqtisodiy-ijtimoiy resurslarni belgilangan umummilliy maqsadlarni amalga oshirishga yo‘naltirish va safarbar etish.

Ijtimoiy arbitraj: Siyosiy va ijtimoiy sub’ektlar o‘rtasida yuzaga keladigan konfliktlarni tinch yo‘l bilan bartaraf etish, murosaga (kompromissga) kelish.

Kommunikatsiya: Hokimiyat institutlari va oddiy xalq o‘rtasida to‘g‘ridan-to‘g‘ri hamda bilvosita doimiy muloqot tizimini ta’minlash.

Elita saflariga yangi shaxslarning kirib kelishi va eski a’zolarning chiqib ketishi davlat barqarorligini ta’minlaydi. Siyosatshunoslikda elita rekrutatsiyasining ikkita asosiy qarama-qarshi tizimi mavjud:

Gildiya tizimi (Yopiq model): Yangi a’zolarni saralash amaldagi yuqori rahbariyat tomonidan, juda qat’iy va ko‘pincha yashirin byurokratik mezonlar asosida amalga oshiriladi. Tashqaridan (oddiy xalq orasidan) elitaga kirish imkoniyati cheklangan. Rahbariyatga mutloq sodiqlik, qarindoshlik, klan yoki tabaqaviy aloqalar hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:

1. The Mind and Society — Pareto V. The Mind and Society. New York: Harcourt, Brace and Company, 1935.
2. The Ruling Class — Mosca G. The Ruling Class. New York: McGraw-Hill, 1939.
3. Political Parties — Michels R. Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy. New York, 1915.
4. Polyarchy: Participation and Opposition — Dahl R. Polyarchy: Participation and Opposition. Yale University Press, 1971.
5. Economy and Society — Weber M. Economy and Society. University of California Press, 1978.

6. Duverger M. Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State. London, 1954.
7. Heywood A. Politics. London: Macmillan Education, 2019.
8. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat — yengilmas kuch. Toshkent: Ma’naviyat, 2008.